

JÁSZKUNSÁG

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület Évkönyve

9

SZOLNOK, 2022

JÁSZKUNSÁG

A JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
ÉVKÖNYVE 9.

Szolnok, 2022

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület évkönyve 9.

Szerkesztő: Örsi Julianna

Szerzők:

**Andor Anna Klára, Bagi Gábor, Bathó Edit, Berta Zoltán, Györffy János,
Györgyi Erzsébet, Kenyeres Sándorné, Kereszti Roland, Kész Barnabás,
Kovács János, Kürti László, Nagy János, Nagy Veronika, Örsi Julianna,
Rideg István, Simon András, Szacs vay Éva, Újszállási Rác z Lajos,
Veliczky né Koncsik Ilona, Zentai László**

1. borító: A pusztai róka lovasai a karcapusztai Hagyomány Napján
(fotó: Tompa László)

Hátsó borító képei: Jász család viseletben, Jászberény, 2019 (fotó: Gorác z József Márk)

– Jász család viseletben, Jászapáti, 2016 (fotó: Suba Ágnes Beatrix)

– Koszorúzás Túrkevé n a Redempció Napján, 2022 (fotó: Fias Gábor)

Kiadó: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület

**A kiadvány megjelenését támogatták:
Túrkevei Kulturális Egyesület
Magyar Művészeti Akadémia**

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

HU ISSN: 1788-7259

© A szerzők, a szerkesztő és a kiadó

A Szerkesztőség címe: 5420 Túrkeve, Deák Ferenc u. 4.

e-mail cím: jnszmtude@gmail.com; Tel: +36-30-9383-777

A kiadvány beszerezhető a Kiadónál és a Szerkesztőségben

Készült a Kis-Új-Lap Kft. műhelyében – www.kisujlap.hu – Felelős vezető: Farkas Zsolt
5310 Kisújszállás, Munkácsy u. 8. sz.

Tartalom

Tartalom

I. fejezet. Örökség és újítás. – Régi mesterségek a 20-21. századi népi kultúrában – konferencia Jászapáti, 2021. szeptember 27.	7
– <i>Bagi Gábor:</i> Jász-Nagykun-Szolnok megye kisipara a statisztikák tükrében (1867–1945) – Adatok, lehetőségek a helyi háziipar vizsgálatához	9
– <i>Kürti László:</i> Vannak változások: Iparosok és kereskedők Lajosmizsén	23
– <i>Nagy Veronika:</i> Munkára nevelés játékkal – Játékipari tevékenység a székesfehérvári javítóintézetben a két világháború között	42
– <i>Bagi Gábor:</i> A Jászkun Kerület és Jászberény 1865. évi építési rendszabálya	55
– <i>Örsi Julianna:</i> Népművészeti tárgyak, emlékek megjelenése és „elfelejtése” a nagykunsgái lakáskultúrában	61
– <i>Andor Anna Klára:</i> „A mi gyöngyösbokrétánknek más a jelentősége” A gyöngyösbokréta mozgalom (1931-1948) határon túli története, szerepe és tovább élése	70
– <i>Bathó Edit:</i> A jász viselet és hímzés, mint a jász identitás 21. századi kifejezői	88
– <i>Kenyeres Sándorné:</i> Népi iparművészet Jász-Nagykun-Szolnok megyében	116
II. fejezet. Történelem – tudománytörténet	131
– <i>Györffy János – Zentai László:</i>	133
– <i>Nagy János:</i> Györffy György kartográfiai munkássága Kiskunlacháza jegyzői a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848)	148
– <i>Pap Izabella:</i> Emberek az embertelenségben – A zsidómentés dokumentumai a budapesti kitelepítettek iratanyagában	159
– <i>Örsi Julianna:</i> A redempció szerepe a nemzeti tudat erősítésében	176
III. fejezet. Néprajz – társadalomtörténet	181
– <i>Bagi Gábor:</i> Egy szolnoki rémtett, avagy a Pápainé-féle ballada történeti alapjairól	183
– <i>Örsi Julianna:</i> Eszmei áramlatok hatása a családképre	189

Tartalom

IV. fejezet. Irodalom – irodalomtörténet	201
– <i>Rideg István</i> : A pusztai füz és környezete	203
– Berta Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész levele Rideg Istvánnak	227
– <i>Rideg István</i> : Az Eső Köpönyegét olvasva, Jenei Gyulának	228
– Szomszédolás. Ahol József Attilát Pistának nevezték – adatok Öcsöd kultúrtörténetéhez (<i>Kovács János</i>)	233
– Mikszáth Kálmán kunszentmártoni tárgyú írása (<i>Kovács János</i>)	239
– Volt egyszer egy Barbaricum Könyvműhely (<i>Kovács János</i>)	242
V. fejezet. Határon kívüli kutatások	247
– <i>Kész Barnabás</i> : Magyarok vagy türkök? Magyar – ukrán tudományos vita a tiszacsomai honfoglalás kori temetővel kapcsolatban	249
– <i>Szacsvay Éva</i> : Ravasz László és Trianon	270
– <i>Kész Barnabás</i> : Az otthon szíve – a hagyományos ugocsai parasztház konyhája és tűzhelye	276
– <i>Kürti László</i> : A Másik Kalotaszeg: demográfia, kulturális reprezentáció és nemzetpolitika	290
– <i>Simon András</i> : Határon túli néprajzi kutatások a néprajz szegedi műhelyében – kutatástörténeti vázlat	311
– <i>Kereszti Roland</i> : A trianoni békediktátum hatása a Magyar Református Egyházra	322
– <i>Örsi Julianna</i> : Kisebbségi sorsban élő közösségek vitalitása	328
– Nemzeti Összetartozás Napja (<i>Kovács János</i>)	334
VI. fejezet. Oktatás – kultúra	337
– Karikó Kati itthon, Kisújszálláson (<i>Újszállási Rácz Lajos</i>)	339
– Kun Hagyományok Napja (<i>Kovács János</i>)	344
– Győrfi Lajos lett az új nagykun kapitány 2021-ben (<i>Kovács János</i>)	348
– Veliczkyne Koncsik Ilona: A Jászboldogháziak Baráti Társaságának első húsz évéről	355
– „Nem élhetek muzsikaszó nélkül” – Beszélgetés Farkas Rozika előadóművésszel, magyar nóta énekesrel (<i>Kovács János</i>)	366
– Egy gepida harcos sírja – a leletmentés története (<i>Kovács János</i>)	371

Tartalom

VII. fejezet. Projektbeszámolók	377
– „Örökség és újítás. Régi mesterségek a 20–21. századi népi kultúrában” – konferencia-beszámoló (<i>Örsi Julianna</i>)	379
– A „Népi mesterségek bővületében – népművészeti tudásátadás fiataloknak” – projektbeszámoló (<i>Örsi Julianna</i>)	382
VIII. fejezet. Könyvismertető, könyvbemutatók	385
– Ducza Lajos: A kisúji román megszállásról (<i>Pintér Zoltán</i>)	386
– Örsi Julianna messi útjai (<i>Györgyi Erzsébet</i>)	387
– A hagyományok élése és éltetése – könyv a Stúrcz családról (<i>Kovács János</i>)	389
IX. Civil szervezeti élet	393
– Beszámoló a JNSZM Tudományos Egyesület 2020–2021. évéről	395
– Beszámoló a Túrkevei Kulturális Egyesület 2020–2021.évi munkájáról	396
Szerzőink	398
Kiadványaink	399

Kész Barnabás

Magyarok vagy türkök?

Magyar – ukrán tudományos vita
a tiszacsomai honfoglalás kori temetővel kapcsolatban

A jelenlegi Kárpátalja területe több évezredes történelme során a vándorló, hazát kereső népek orszáágútja, egyben olvasztótégelye volt. A Kárpát-medence északkeleti természet-földrajzi kapuját képező, havasokkal övezett Felső-Tisza-vidék kiemelt stratégiai szerepet játszott a keletről érkező lovasnomád nép, a magyarság megtelepedésében is. A Kárpátalján túlnyomórészt temetkezésekből előkerült magyar leletek némelyike a Kárpát-medencében talált magyar vonatkozású tárgyi emlékek legrégebbikének tekinthető. Mára már nemcsak egyedi sírhelyeket tártak fel a vidéken, de egész temetőket (Beregszász – Kishegy, Tiszacsoma – Szipahát), többségüket a 9. század végére és a 10. század első felére datálhatjuk.

A kárpátaljai ősmagyar régészeti leletek, így az általunk vizsgált csomai nekropolisz egyre több figyelmet kapnak a magyar és az ukrainai historiográfiában. A különböző iskolákat, irányzatokat képviselő régészek, történészek mára több sarkalatos kérdésben közös nevezőre jutottak. Emellett az utóbbi években szakmai vita bontakozott ki a részleges lovastemetkezéssel eltemetett harcosok etnikumát illetően. Vajon ősmagyarok nyugszanak e sírokban, ahogyan azt a magyar kutatók állítják, vagy pedig a kárpátaljai ukrán régészeknek van igazuk, és török népekről (kabarok, besenyők) van szó?

A történettudomány igazolta a magyar köztudatban évszázadok óta élő és az írott forrásokkal is alátámasztott nézetet, miszerint az Álmos és fia, Árpád vezette honfoglaló magyarság jelentős része 895–896-ban a Vereckei hágón keresztül lépett a Kárpát-medence területére és vonult tovább az Alföld felé. A *Gesta Hungarorum* névtelen szerzője, Anonymus szerint e vidéken élő szlávok, Salanus bolgár vezér alattvalói, önként behódoltak Álmosnak. Negyven napos pihenő után a tovább haladó magyarok bevették Hung várát, megölve Laborcot, a helyi vezért, Salanus vazallusát. Álmos itt átadta a hatalmat fiának, Árpádnak, aki hamarosan elfoglalt minden földet a Bodrogtól Ugocsaig, beleértve Salanus székhelyét, Borsova várát is.¹

Bár Anonymus krónikája hemzseg a kitalált személyektől (Salanus, Laborc stb.) és mesés elemektől, a régészeti leletek igazolták a magyar csapatoknak a *Gesta Hungarorum* által leírt útvonalát. A gazdag régészeti leletek alapján arra következtethetünk, hogy a jelenlegi Kárpátalja területe nemcsak kulcsszerepet játszott a magyar honfoglalásban, de azt követően bizonyos ideig a közelben helyezkedhetett el a magyarok vezéri központja is, mielőtt a fejedelmi központ át nem helyeződött a Felső-Tisza-vidékéről a Dunához.²

1 Kobály József 1994: 27–28; 1998: 38.

2 Kobály József 1998: 39. Hasonlóképpen gazdag leletanyagot mondhat magáénak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is (Tarcal, Kenézlő, Rakamaz, Geszteréd, Tiszabездé, Eperjeske stb.).

Kobály József kárpátaljai régész hívta fel a figyelmet a honfoglaló magyarság etnikai, nyelvi problémáira, amelyeket a helyi leletekkel kapcsolatban sem kerülhetünk meg. Egyes kutatók már régebben is azt feltételezték, hogy némely, a vidéken is feltárt régészeti leletelemek (részleges lovas temetkezés, a huszti dirhemek stb.) nem a nyelvészek által finnugornak tartott magyarokhoz köthetők, hanem az őket kísérő, türk nyelvű kabarokhoz. Emellett terjedőben van Makkay János elmélete, miszerint a magyarság más, türk népek (hunok, avarok, onogurok) kíséretében, már 395-től kezdődően több hullámban telepedett meg a Kárpát-medencében.³ Makkay szerint Árpád és a vezéri, előkelő réteg keleti jellegű, türk nyelvű volt, amely pár évszázad alatt beolvadt a korábban betelepedett, többségi, finnugor nyelvű magyarságba, hasonlóan a Balkán-félszigeten elszlávosodott bolgárokhoz.⁴ Ha ezt a nézetet a hivatalos történelemtudomány nem is fogadja el, azt viszont igen, hogy a honfoglaló magyarok vegyes etnikumú és nyelvű törzseivel együtt türk segédnépek is betelepülhettek (pl. kabarok), akik a vidéken határvédő feladatokat láttak el.⁵

Vegyük hát sorra, melyek a honfoglaló magyarokhoz köthető régészeti emlékek Kárpátalján.⁶ A honfoglaló magyarok első kutatója a vidéken Lehoczky Tivadar, a Schönborn grófok egykori beregszentmiklósi uradalmának főügyésze volt, aki 1870-ben Szolyva mellett egy előkelő harcos sírjára bukkant. A lónak csak a fejét, végtagjainak csontjait és bőrét helyezték a sírba a lószerszámokkal, fegyverekkel (nyílhegyek) és dísz tárgyakkal (gyönyörű palmettás tarsolylemezzel) együtt.⁷

1890-ben Lehoczky a beregszászi Kis-hegyen bukkant gazdag temetőre, melynek vezéri sírjából szablya, 7 nyílhegy, egy pár ezüstözött kengyel, egy gyönyörű aranyozott, levél-díszes ezüst süvegcsúcs⁸ és más tárgyak kerültek elő.⁹

1891-ben Orosziban került elő ősmagyar sírhant, de honfoglalás kori leleteket találtak a vidék más pontjain is (Alsóverecke – egyedi lelet (ezüst lap); Vezérszállás – temetkezés; Beregszász, Kishegy – egyedi lelet (szablya); Huszt környéke – pénzérmegyűjtemény;¹⁰ Tiszasalamon – temető stb.).

A honfoglalással kapcsolatos kutatások hosszabb szünet után az 1980-as években folytatódtak, amikor is egy Bobkov Viktor nevű kemeroi régész a Tiszacsoma melletti Szipahát dűlőben egy 10–11. századi magyar temetőre bukkant. Az általa feltárt 28 sírban előkelő és közrendű harcosok nyugodtak családtagjaikkal együtt.¹¹

3 Lásd még László Gyula elméletét a *kettős honfoglalásról*.

4 Kobály József 1998: 40.

5 A történeti források utalnak ugyan a kabarok és besenyők megtelepedésére a Felső-Tisza-vidéken, de a kézzelfogható tények nélkül. Ami a néprajzi és antropológiai érveket illeti, a köztudatban egyes kárpátaljai településeket, elsősorban lakóinak a környező magyar falvaktól elütő színes viseletéről, á-zó nyelvjárásáról, keleties vonásairól (kerek arcforma, a gyerekeknél gyakrabban előforduló mongolfolt stb.) ismert Nagydobronyot tartják „palóc kirajzásnak”, de nincs konkrét bizonyíték, kapocs a kabarok, besenyők vagy a később betelepült kunok irányában.

6 Bővebben lásd: Kész Barnabás 1993; 2019; 2021: 103–115.

7 Lehoczky Tivadar 1995: 70–77.

8 A beregszászi süvegcsúcs unikálisnak számított, míg 2017-ben Jászberényben hasonlóra nem bukkantak. Az előbbi a szolyvai tarsolylemezzel együtt a budapesti Nemzeti Múzeumban tekinthető meg, az utóbbi a Jász Múzeumba került.

9 Részletes leírást lásd: Lehoczky Tivadar 1995: 62–69; Lehoczky Tivadar 1999: 18–24; Lehoczky Tivadar 2001: 81–88. 1893-ban ugyanitt egy másik sírt is találtak, sajnos ezt kőfejtés közben tönkretették. A temető második, szakszerűen feltárt sírjára majd csak 1933-ban, 30 méterre az előzőtől bukkantak.

10 A 400, részben hamisított arab ezüstdirhem fontos szerepet játszott a kor kereskedelmében. Egyes kutatók a Kárpát-medencében fellelt dirhemeket a kabarokhoz vagy besenyőkhöz kötik.

11 A gyermeksírok valószínűleg azért nem maradtak fenn, mert a sekélyebb hantokat a későbbi földmunkák megsemmisítették.

Magyarok vagy türkök?

1993-ban a helyi önkormányzat elkezdte a kutatott terület kifarcellázását, amit még időben sikerült leállítani. Így a következő évben, immár az ungvári egyetem régészei, Balahuri Eduárd és Vjacseszláv Kotihorosko vezetésével, folytathatták a mintegy másfél hektárnyi területet elfoglaló temető feltárását.¹² 1994 és 1999 között az ungvári archeológusoknak Fodor István professzor szakmai segítségével a Szipa-patak bal partján mintegy 78 sírt sikerült feltárniuk, de a becslések szerint a temetőben még legalább 100–150 sírnak kell lennie.

A tiszacsomai temetőben eltemetett férfiak és nők sírjai külön sorokba rendezve, mintegy 0,6–1,2 m mélyen, nyugat-keleti tájolással¹³ helyezkednek el. A harcosok lovas sírjait a dombhát közepén találjuk, míg a köznépet, szolgálkat a domb peremén temették el. Sajnos a savas talaj miatt a csontok rendkívül rossz állapotban maradtak fenn. A sírmellékletek azonban sok mindent elárulnak a szakemberek számára.

A harcosok sírjaiból felszínre kerültek a velük együtt eltemetett hátsólovszék feje és lábszárcsontjai,¹⁴ a lószerszám fennmaradt fém részei (ívelt talpú kengyelek, csuklós zablák, a nyereg és a kantár veretei és csatjai), fegyverek (levél alakú nyílhegyek, fokosok, kardok – a jellegzetes keleti típusú szablyák mellett előkerült két szablya-kard¹⁵ és egy normann stílusú pallos¹⁶ is, – övcsatok és veretek. Bár a szolvaihoz hasonló díszes tarsolylemez itt nem került elő, a veretes övön függő bőrtarsolyok bronz veretei és csatjai méltó analógiái a magyarországi leleteknek (például az Újfehértó-Micskepusztán talált veretes tarsolynak).¹⁷

A női sírok mellékleteit a bronz és ezüst fülbevalók (ezek között akadnak díszes, szőlőfürt alakú ékszerek is), gyűrűk, bronz karperecek (az előkelőbb lemezes karperec helyett inkább csak olcsóbb huzalos és fonott karkötők), üveg- és cserépgyöngyök, a ruházatot díszítő füles gombok és veretek, valamint a kézi korongon formált, hullámkötegekkel és vízszintes vonalakkal díszített, sötétbarna és sötétszürke színű cserépkorsók képezik.

A temetőtől mintegy 2 km-rel távolabb, Mezőgecse irányában bukkantak rá a régészek egy korabeli település nyomaira is (négyzetes, mintegy fél méter mély veremház, kőből kirakott tűzhelyek, két, állatcsontokkal és cserépdarabokkal teli hombár, cserépedények stb.), ennek feltárása azonban még várat magára.

12 Közben 1996-ban emlékparkot avattak fel Tiszacsomán, ahol a kárpátaljai magyarság minden évben megemlékezik történelmének egyik legfontosabb eseményéről, a honfoglalásról.

13 A sorok északról délre húzódnak, a sírok pedig nyugat-keleti irányúak: a halott feje nyugatra, lábai pedig keletre helyezkednek el.

14 Nem a teljes ló eltemetéséről, hanem ún. részleges lovastemetkezéséről van szó. A ló lenyúzott bőre nem maradt fenn.

15 A szablya és az egyenes európai lovagi kard ötvözetéről van szó. Néha előfordult, hogy az egyenes, kétélű nyugati kardpengét ívelt szablyamarkolattal látták el.

16 Valószínűleg zsákmányolt fegyver volt.

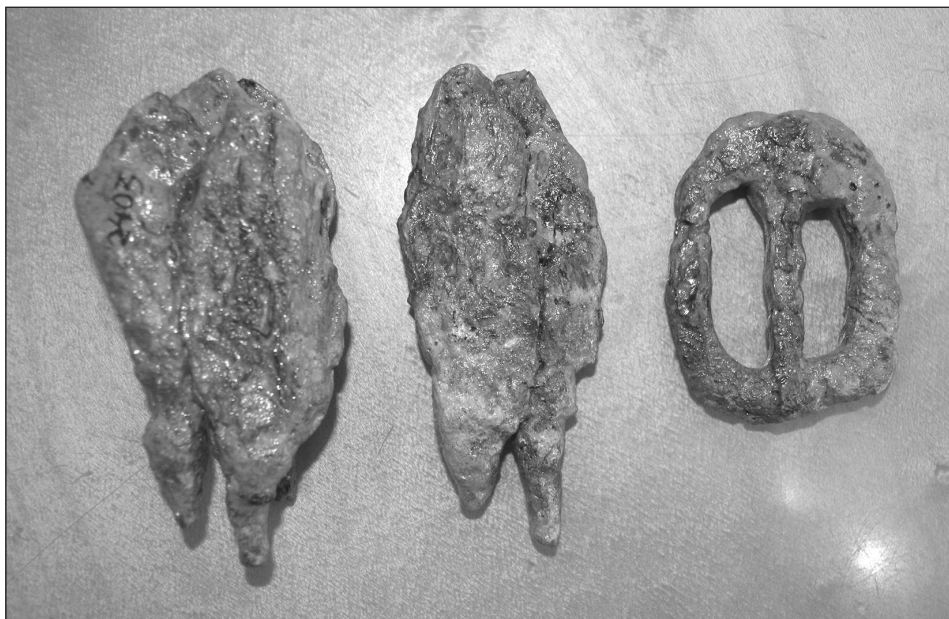
17 A tarsolyban tűszerszámokat és más értékes tárgyakat tartottak, az öv veretei pedig a viselője rangját is jelezték.

1. kép. Tiszacsomai leletek (ékszerek, csatok, tarsolyveretek) az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti múzeumában, 2021 (fotó: Kész Barnabás)

2. kép. Tiszacsomai leletek (karperecek, gyöngyök, pitykék) az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti múzeumában, 2021 (fotó: Kész Barnabás)

3. kép. Tiszacsomai leletek (nyílhegyek, csat) az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti múzeumában, 2021 (fotó: Kész Barnabás)

4. kép. Tiszacsomai leletek (kengyelvasak) az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti múzeumában, 2021 (fotó: Kész Barnabás)

ifjabb generációjáig (Sudár Balázs, Petkes Zsolt, Türk Attila, Gáll Erwin, Neparáczy Endre, Langó Péter és mások). Az utóbbi két évtized kutatásairól talán érdemes kissé bővebben is szólni.

Az ezredfordulót követően a magyarság eredetével kapcsolatos tudományos élet „ugor-török háborújában” újabb fordulat kezdődött. Az Akadémia és a hivatalos tudományosság által képviselt merev finnugor álláspont mellett immár szót kaphattak a „nemzeti vonal” képviselői is, amit számos új szemléletű kiadvány és tudományos konferencia is szemléltet. Így például az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja, pontosabban a kutatóközponton belül működő Magyar Őstörténeti Témacsoport (MÓT) 2013. április 17-én konferenciát szervezett *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* címmel, melynek előadásai 2014-ben azonos című konferenciakötetben jelentek meg, Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella és Zsidai Zsuzsanna szerkesztésében.²⁰ A több szekcióra (Régészet – embertan – genetika, Nyelvtörténet, Művelődéstörténet, Történelem – írott források, Tudománytörténet, Tudományos rekonstrukció és hagyományörzés) bontott fórum talán először adott teret az Akadémia által képviselt hivatalos (finnugor) vonal mellett más irányvonalak bemutatásának, illetve a történész-szakma képviselői először ültek egy asztalhoz a hagyományörzőkkel. A számos izgalmas előadás ismertetésére nincs lehetőségünk, egyedül a témánkat közvetlenül érintő egy-két tanulmányról szólunk részletesebben. Türk Attila beszámolt a korai magyar történelem régészeti kutatásának helyzetéről, perspektíváiról és teendőiről – kiemelve a Kárpátoktól keletre fekvő területeken végzett ásatásokat.²¹ Révész László pedig feltárta a Kárpát-medence 10–11. századi temetői kutatásának jelenlegi állását.²² A Kárpátalján is talált arab dirhemekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy ezek példátlan mértékű koncentrációja a Felső-Tisza-vidéken nem annyira a kabarok (pontosabban a böszörmény kálizok) itteni megtelepedésével és a Kárpát-medencébe betérő karavánok itteni elvonulásával magyarázható, „*hanem a távolsági kereskedelem által forgalmazott luxuscikkek fizetőképes felvevőpiacaként számba jöhető fejedelmi központ Felső-Tisza-vidéki jelenlétével*”. Amíg a régióban előforduló legkésőbbi ismert dirhemek a huszti kincslelet érméi voltak (934/935), addig a tiszacsomai temető 3. sírjában talált dirhem, I. Manszúr ibn Nuh számánida emír (H350–365 = 961–976) verete alapvetően módosította ezt a helyzetet, megcáfolva azt a korábbi állítást, mely szerint a Kárpát-medence dirhemforgalmának megszűnését Szvjatoszláv kijevi fejedelemnek a Kazár Birodalmat megsemmisítő támadásához (965) köthették.²³

2019. január 1-jén az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) irányítása alatt kezdte meg működését a Magyarságkutató Intézet, mely interdiszciplináris kutatásokat végez a magyarság múltjával, történelmével, nyelvvel, hagyományaival, kultúrájával és eredetével kapcsolatosan. Az Intézet új szemléletet és új lendületet adott az addig az MTA által irányított kutatásoknak. A legújabb, honfoglalással foglalkozó kiadványok között meg kell említenünk a Magyarságkutató Intézet által kiadott tudományos műveket, amelyek újszerű

20 Sudár Balázs és mások 2014.

21 Türk Attila 2014.

22 Révész László 2014.

23 Révész László 2014: 74.

megközelítésbe helyezik a honfoglalás kérdését is.²⁴ Ezek közé tartozik Gáll Erwin 2019-ben megjelent monográfiája, melynek címe: „*A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.*” Amint a szerző írja, a honfoglalás kori leletanyag regionális vizsgálatát nem azért kezdte a Felső-Tisza vidékével, mert feltétlenül itt lennének a legkorábbi honfoglalás kori temetkezések, hanem azért, mert a 10. századi temetőrégészet kapcsán itt olyan jellegű temető- és leletkoncentrációt tapasztalunk, amely páratlan a többi régió temetőivel való összehasonlításban. Elsősorban Révész Lászlónak, Istvánovits Eszternek, Tóth Anikónak és Kovács Lászlónak köszönhetően a térségről jelentős mennyiségű és jó minőségű munka áll rendelkezésre. Révész László a karosi temetőkről írt monográfiájában vizsgálta e terület népességeinek társadalmi szerkezetét. Ugyancsak Révész László összegezte az ismereteket a Felső-Tisza vidéki leletkőről. Elemzése szerint a Felső-Tisza vidékén koncentrálnak a 10. század első kétharmadának leggazdagabb férfi temetkezései: Karos, Zemplén, Rakamaz, Tarcál, Eperjeske, Geszteréd, Kenézlő, Bodrogszerdahely, Kisdobra, Ágcsernyő, Sárospatak-Baksahomok, Tiszaeszlár-Bashalom, Ibrány-Esbóhalom, Tiszabercel-Ráctemető, Buj-Gyeptelep, Gáva-Szincse-domb, Rétközberencs-Paromdomb, Tiszabездéd-Harangláb, Anarcs, Tuzsér-Boszorkányhegy, Tarpa stb. helységek temetői és magányos sírjai. E temetőben nyugvók 64%-a többnyire veretes övekkel és fegyverekkel eltemetett férfi. Ezt a régészek azzal magyarázzák, hogy e közösségek mesterségesen lettek megszervezve, tagjaik pedig a katonai kíséret kisebb-nagyobb rangú vezetői, hozzátartozói és a hozzájuk csatlakozott/csatlakoztatott kísérő harcosok.²⁵

Gáll röviden ismerteti a határ ukrán oldalára eső Felső-Tisza-vidéki leleteket is, egyben kifejti nem túl hízelgő véleményét a kárpátaljai régészet jelenlegi állapotával kapcsolatban: „A napjainkban mesterségesen Kárpátaljának elnevezett terület kutatásának állapota majdhogynem Lehoczy Tivadar korának szintjén maradt.²⁶ E régióban, ha valamivel szegényesebbek is (nincsenek pl. arany- vagy ezüstszerelések szabályák), de hasonló jellegű részleges fegyveres és lovas temetkezéseket regisztráltak. Beregszászon talán két helyről került elő 1-1 szablyás temetkezés, egyikükből ismert a híres süvegcsúcs, valamint berakásos kengyelek. Keltezésüket – összességében a lemezes technikájú tárgyak datálása alapján – a 10. század második harmadára tartjuk elképzelhetőnek. Nem messze innen, Tarpán, az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb honfoglalás kori leletgyűjtése került elő.”²⁷

A szerző megemlíti a szolyvai tarsolylemez is, annak fotójával együtt: „A Kárpátok észak-keleti, az Alföld felé eső alacsonyabb részén, a Tisza mellékfolyójának, a Latorcának a völgyében, Szolyván még a 19. században került elő egy szablyás, tarsolylemez,

24 Az MKI kutatói archeogenetikai vizsgálatokkal próbálják igazolni az Árpád-ház belső-ázsiai származását, a Kárpát-medence korábbi lakosságának (többek között a hunok és avarok) részvételét a magyar nép kialakulásában. Megtámogatják a Türk Attila által már korábban is felvetett, a régészeti leletek által is igazolt elméletet a magyarok „gyorsított” honfoglalásáról. Ez alapján elődeink a korábbi sablon (Nyugat-Szibéria – Magna Hungária – Kazár Birodalom - Levédia – Etelköz – Kárpát-medence) szerinti többszáz éves vándorlása helyett a Dél-Urálból a mai Baskíriába költözött ősmagyarok további pár évtizedes (éves?) vonulással, a mai Ukrajna középső területén keresztül költöztek be a Kárpát-medencébe.

25 Gáll Erwin 2019: 117–129.

26 Sajnos a szerző nem említi meg a tiszacsomai ásatásokat, amelyekkel árnyaltabb lenne a kép.

27 Gáll Erwin 2019: 129. A beregszászi süvegcsúcs fotóját a könyv 128. oldalán közli.

Magyarok vagy türkök?

pántkarpereces mellékletű lovas sír. Nem állítható biztosan, de valószínűleg magányos temetkezéstről van szó.²⁸

Igen fontos számunkra a külsős, ezért objektív szemléletű szakember véleménye a Felső-Tisza vidék, így a jelenlegi Kárpátalja területén talált ősmagyar leletek jellegéről és jelentőségéről: „Összességében a Felső-Tisza vidéki temetők csak részben térnek el Kárpát-medencei társaikétól, azonban a belőlük előkerült „csúcslitre” utaló leletkoncentráció sokkal nagyobb. Például a leletanyagot felgyűjtő Révész László elemzése alapján a 129 Kárpát-medencei szablyából 51 ebből a régióból került elő, ez a leletanyag 39,53%-a. Legalább annyira szembetűnő, hogy 34 példány mindössze 9 temetőből került elő. Az arany-, ezüstszerelékekkel díszített szablyák Felső-Tisza vidéki koncentrációjának aránya ennél is nagyobb, gyakorlatilag majdnem mindegyik díszített szablya e régióból került elő. A díszített íjtegezek mindaddig csak e területről ismertek. Hasonló arányt mutatnak a Révész László által „méltóságjelvénynek” értékelt tárgyak Kárpát-medencei eloszlásai, legyen szó tarsolylemezekről, veretes tarsolyokról vagy veretes övekről. ... Éppen ezért úgy érezzük, hogy Révész következtetései ma is, 23 év után is helytállóak: „...a 10. század első felében a Felső-Tisza vidékén volt a magyar nagyfejedelmek hatalmi központja”. Annyit kell csak megjegyeznünk, hogy lehetséges: nem klasszikus központra kellene gondolnunk, hanem hatalmi központi régióra.”²⁹

Meg kell említenünk a Magyarországtudató Intézetnek egy másik, 2020. évi kiadványát is. A „Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés” című, Neparáczy Endre által szerkesztett kötetben³⁰ olyan neves szakértők írták le a véleményüket, mint Agócs Gergely néprajzkutató; Fülöp Réka, Gáll Erwin, Langó Péter, M. Lezsák Gabriella és Türk Attila régészek; Juhász Zoltán népzeneész; Marcsik Antónia és Tihanyi Balázs antropológusok; Pomozi Péter és Pusztay János nyelvészek; Sántha Attila irodalomtudós, nyelvjáráskutató; Sipos János népzene-kutató; Somfai Kara Dávid etnológus; Szabados György történész; Török Balázs genetikus. A számos érdekesítő és újszerű dallamokat megpendítő tanulmány közül számunkra igen érdekes Gáll Erwin és Fülöp Réka tanulmánya a Kárpát-medencei honfoglalás kor régészeti kutatásának eredményeiről.³¹ Mint írják, az első honfoglalás kori sír (Ladánybene, 1834) óta napjainkig összesen kb. 20.000 sírral számolhatunk. Erre utalnak olyan specifikus 10. századi tárgykategóriák, mint az öntött és lemezes hajfonatkorongok, pántkarperecek, szablyák stb., amelyek egyik esetben sem haladják meg a 150-250 darabos mennyiséget. A 10. század végéig elterjedt lovassírok főként két mikrorégióba csoportosulnak: a Felső-Tisza vidékén és az Alföld déli részén. Hasonlóképpen közelebről érinti az általunk kutatott témát Türk Attila és Langó Péter írása, akik a Kárpátoktól keletre, az ősmagyarok korábbi szálláshelyeinek (Magna Hungária, Levédia, Etelköz) valószínűsíthető területein talált magyar vonatkozású régészeti leltekről számoltak be: ilyen a Dnyeszter folyó vidékén az ún. *szubbotci* lelőhely-kör (*Szubbotyici lelethorizont*), a Dnyeper középső szakasza, keletebbre a szamarai Volga-könyök és a Dél-Ural térsége stb.³² Türk Attila

28 Gáll Erwin 2019: 130.

29 Gáll Erwin 2019: 131.

30 Neparáczy Endre 2020.

31 Gáll Erwin – Fülöp Réka 2020: 163–191.

32 Türk Attila – Langó Péter 2020: 245–270.

kutatásait érdemes összevetni a kazárokat, hunokat, magyarokat és más sztyepei nomád népeket kutató ukrán régész, Olekszij Viktorovics Komar *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei* című, 2018-ban magyarul megjelent könyvével, amelyben azt pontosítja, hogyan változtatta meg a vándorló ősmagyarság műveltségét a török népekkel való tartós érintkezés.³³

Mielőtt rátérnénk a tizsacsomai temetőt közvetlenül érintő kárpátaljai publikációkra, lássuk, mi a helyzet a mai Kárpátalja területét érintő, az ősmagyar leletekkel kapcsolatos kutatások terén. Kobály József kárpátaljai régész 1998-ban megjelent, *Sine ira et studio* című munkájában összefoglalta a vidék múltjával kapcsolatos régészeti kutatások eredményeit.³⁴ A honfoglalással kapcsolatban elsősorban Lehoczky Tivadar tevékenységét méltatja, aki 1860-tól haláláig kutatta a vidék régiségeit, megalapozva ezzel a kárpátaljai régészetet és múzeumügyet.³⁵ Lehoczky gyűjteményének alapján alakult meg 1907-ben a Lehoczky Múzeum Egyesület, 1929-ben pedig Munkácson megnyílt a Lehoczky Múzeum, amely intézményes alapokat biztosított a régészet számára. A múzeum igazgatója, Jankovich József a Kárpátaljára érkezett Jaroszlav Böhm régésszel együtt programot dolgozott ki a helyi régészeti lelőhelyek felkutatására. *A második beregszászi lovagsírról* című írásában Jankovich beszámolt azokról az ősmagyar leletekről, amelyek 1933-ban kerültek a Lehoczky Múzeum gyűjteményébe. A múzeum a második világháború alatt is működött. Az 1945 után kezdődött szovjet időszakot egyrészt a kommunista ideológia és szlávközpontúság, másrészt pedig a rendszeressé váló régészeti kutatások jellemezték. Ebben az időszakban Kárpátalján a magyar vonatkozású kutatások tabunak számítottak.

A kutatástörténeti ismertető mellett Kobály külön fejezetet szentelt Kárpátalja ősmagyar leleteinek ismertetésére.³⁶ S bár alátámasztja, hogy a 10. században a Felső-Tisza-vidéken lehetett a honfoglaló magyarság vezéri központja, emellett felveti azt az új keletű állítást, miszerint a kárpátaljai leletek nem a finnugor nyelvű magyarokhoz köthetők, hanem a velük együtt bevonuló, türk nyelvű kabar törzsekhez. Ennek bizonyítékát látja a tarsolyelemek mellett a lovassírokban és a dirhemleletekben (Huszt) is. Makkay János már említett elméletére hivatkozik, mely szerint Árpád magyarjai a türk nyelvű vezéri réteget alkották, akik idővel beolvadtak a magyar nyelvű köznépbé.³⁷

1999-ben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség *Adalékok Beregszász történetéhez* címmel magyar nyelvű válogatást adott ki Lehoczky Tivadar eddigi publikálatlan írásából. A gyűjtemény tartalmazza az 1890-ben a Kishegyen talált ősmagyar temetkezés leírását is (*A beregszászi honfoglalási sír*).³⁸

2001-ben a KMKSZ megjelentette Lehoczky Tivadar nagysikerű művének, az *Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére* (Munkács, 1892 – I. kötet, 1912 – II. kötet) újrakiadását. E kétkötetes műben elolvashatjuk Lehoczky leírását az 1890-ben napvilágra került beregszászi temetkezéssel kapcsolatban.³⁹

33 Komar, Olexij 2018.

34 Kobály József 1998.

35 Kobály József 1998: 7.

36 Kobály József 1998: 36–42.

37 Kobály József 1998: 40.

38 Lehoczky Tivadar 1999: 18–24.

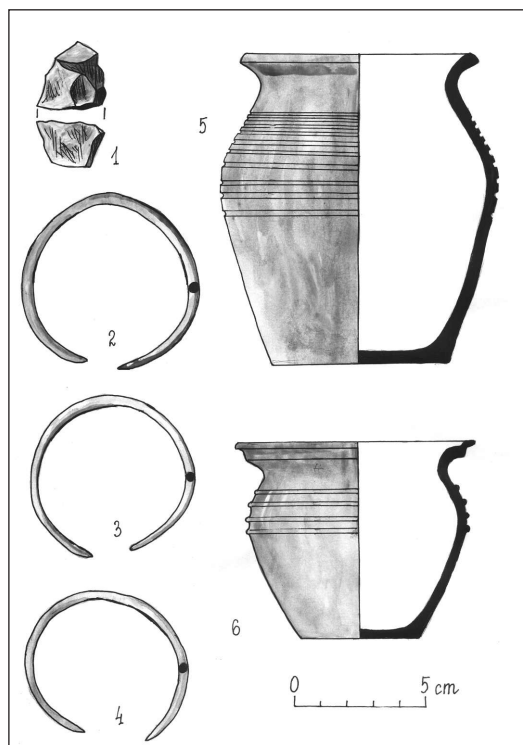
39 Lehoczky Tivadar 2001: 81–88.

Magyarok vagy türkök?

A szovjet iskolában kitanult kárpátaljai ukrán történészek a rendszerváltásig, sőt néha még később is egysíkúan mutatták be a jelenlegi Kárpátalja kora középkori történetét: csak a vidék szláv őslakosait (a vitatott *fehér horvátok*) fogadták el, a magyarok jelenlétéről a 12–13. századig nem voltak hajlandók tudomást venni. Ebből kifolyólag a régészek sem kívántak foglalkozni a magyar vonatkozású helyi emlékek kutatásával.

A rendszerváltás után a tudományos körökben is megújulás, ideológiai szemléletváltás kezdődött mind Magyarországon, mind pedig a függetlenné vált Ukrajnában. A nyitás és a párbeszéd jeleként foghatjuk fel, hogy a honfoglalás 1100. évfordulójához kötődően, 1996. június 11–13. között az ungvári várban történelmi konferenciát és emlékkiállítást szerveztek. A „*Verecke híres útján...*” című rendezvény szervezője a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, támogatója pedig a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap volt. A konferencia anyagai Makkay János és Kobály József szerkesztésében 1997-ben jelentek meg magyar és ukrán nyelven.⁴⁰ A magyarországi előadók közül témánkhoz közel álltak Istvánovits Eszter (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) gondolatai az Ibrány-Esbó-halmi

10–11. századi temető kapcsán.⁴¹ E rétközi (Szabolcs-Szatmár-Bereg-megye) temető ugyanahhoz a Felső-Tisza-vidéki vezéri központhoz köthető, mint a tiszacsomai temető és a többi kárpátaljai ősmagyar régiség. Az itt talált, *tokaji* típusú, «szőlőfürtös» ezüst fülbevalók, bronz karperecek és veretek párhuzamait megtalálták Tiszacsomán is.⁴²

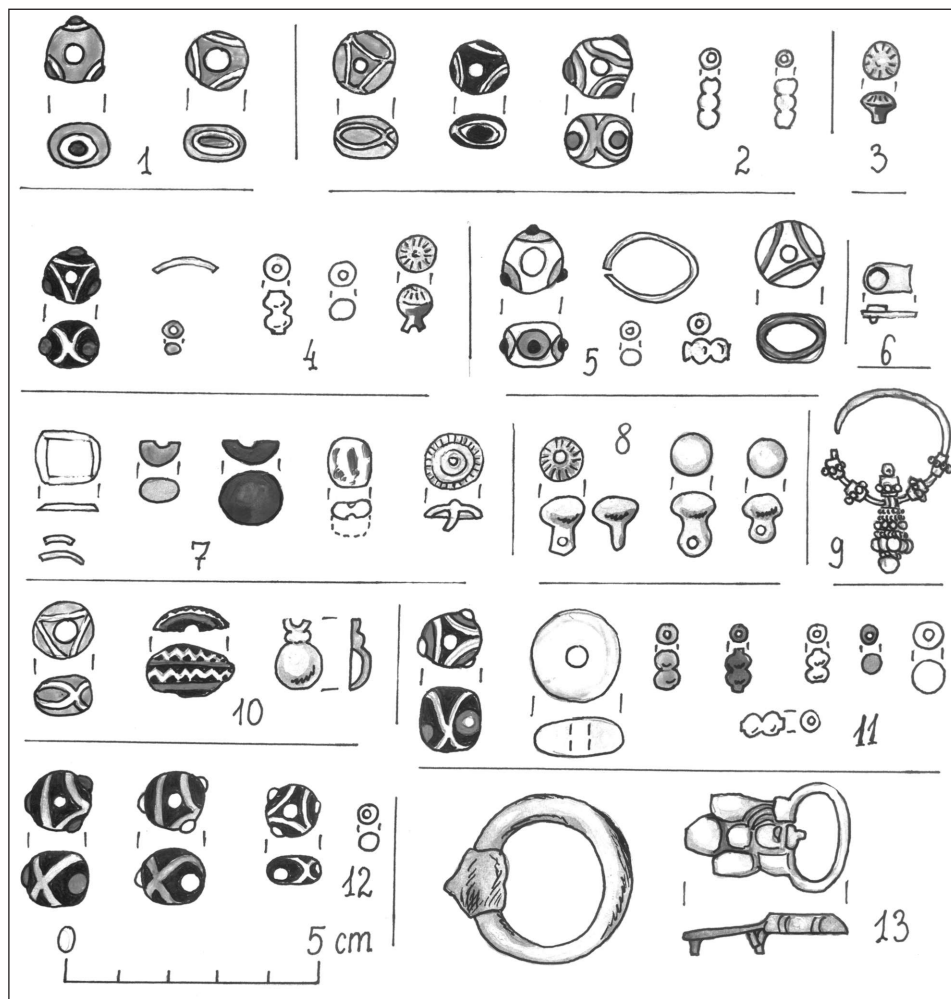

6. kép.
A Bobkov által feltárt
tiszacsomai leletek egy része
(tűzkő, karperecek, edények)
– Rajz: Kész Barnabás, 2020

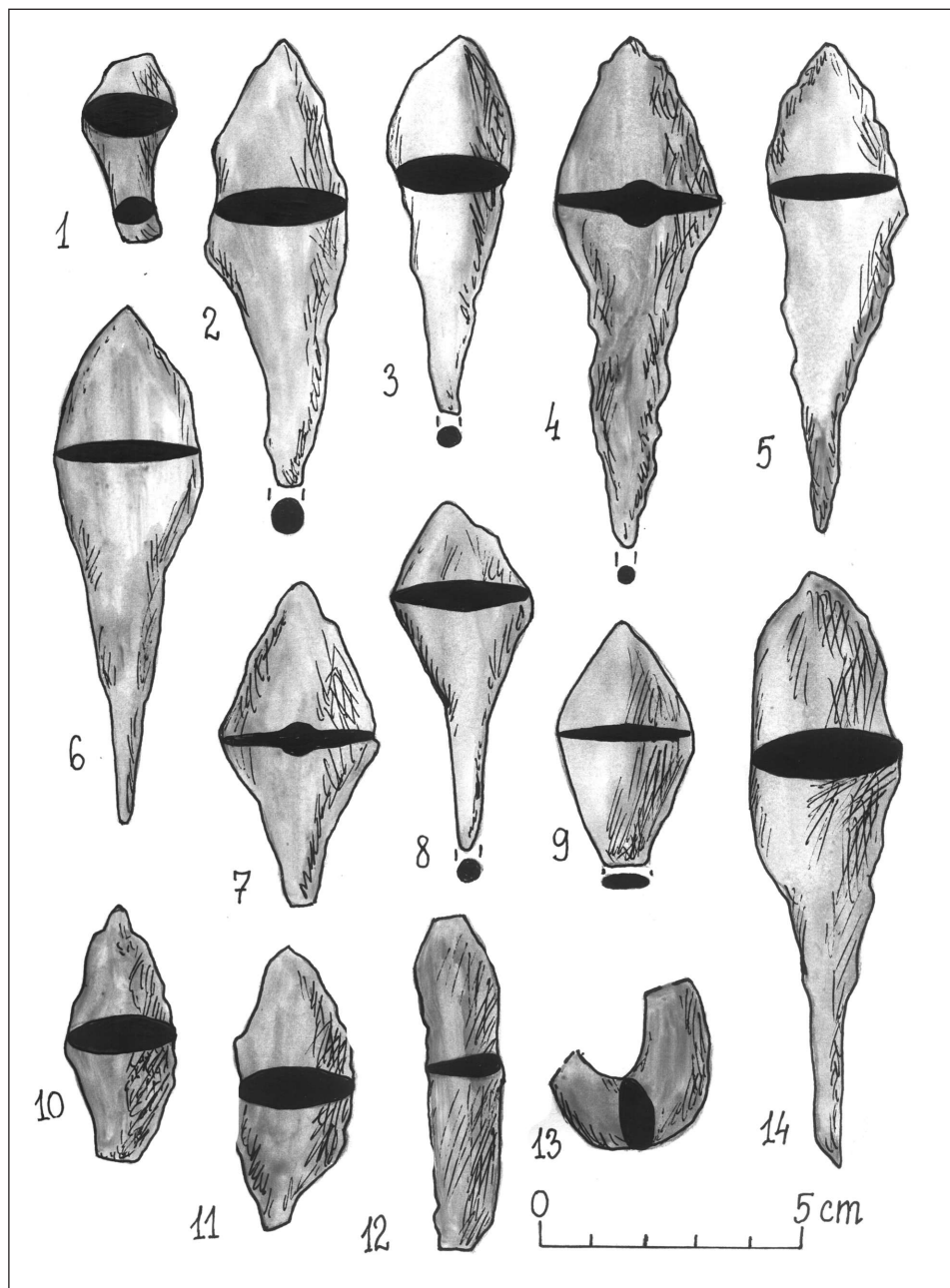
40 Makkay János – Kobály József 1997.

41 Istvánovits Eszter 1997.

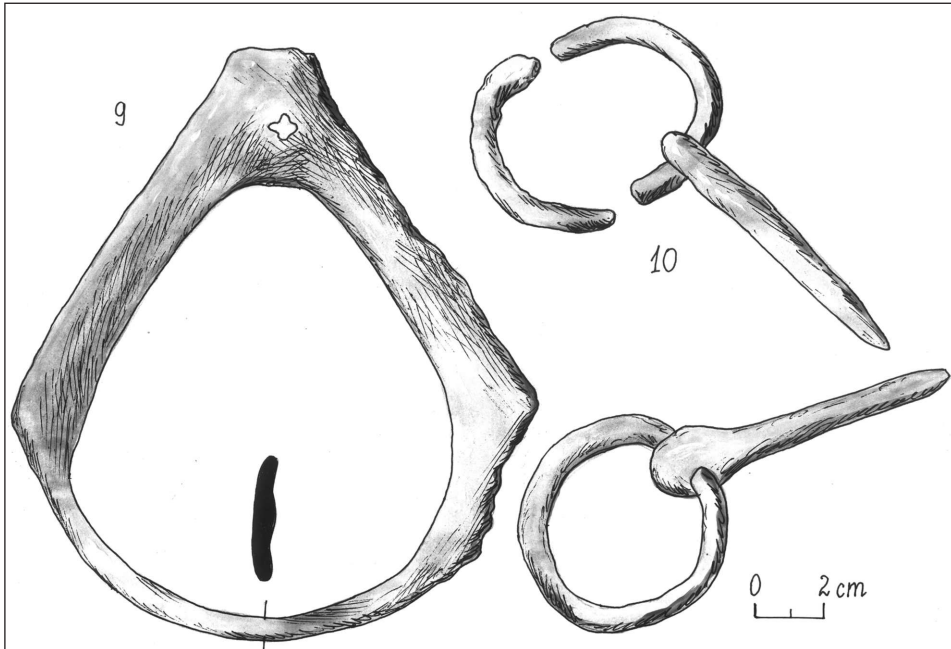
42 Megjegyezzük, a 197/A. sírban talált, növényi ornamentikába oltott griffes díszítésű, aranyozott ezüst hajfonatkorong (jelenleg a nyíregyházi Jósa András Múzeumban látható) rokonát Tiszasalamonban is megtalálták, ez az ungvári vármúzeumban van kiállítva.

7. kép. A Bobkov által feltárt tiszacsomai leletek egy része (gyöngyök, fülbevalók, csatok, töredékek) – Rajz: Kész Barnabás, 2020

8. kép. A Bobkov által feltárt tiszacsomai leletek egy része (nyílhegyek)
– Rajz: Kész Barnabás, 2020

9. kép. A Bobkov által feltárt tiszacsomai leletek egy része (kengyel és csiklós zablá)
– Rajz: Kész Barnabás, 2020

A témával kapcsolatban meg kell említenünk Kovács László (MTA Régészeti Intézet, Budapest) előadását az általunk már többször említett, Máramaros megyei («huszti») dirhemkincsről.⁴³ Az 1904-ben Huszt környékén előkerült, mintegy 400 dirhemből (arab vagy kufi veretű érmék) álló kincs megtalálásának részleteiről semmit nem tudunk. A Kárpát-medencében egyedülálló, felbecsülhetetlen értékű leletet részletekben vásárolták össze, mielőtt a Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményébe került. A 400 érme azonban nem őrződött meg maradéktalanul, mert 1905-ben 24 példányát elcserélték (ezekből 3 érme leírása van meg). A szerző az éremtár 368 példányát vizsgálta meg és írta le Alekszej Vlagyimirovics Fomin moszkvai szakértő segítségével. A feldolgozást Gert Rispling stockholmi éremtani szakértő helyesbítette. A huszti dirhemek nagy részét Szamarkandban verték, koruk 897–935 közé datálható. Nagy részük számánida érme (35 %) és azok pszeudoarab utánzatai (65 %). Itt nincsenek jelen a máshol gyakori, felszabdalt érmék, viszont jelentős részük körülnyírt pénzérmé.⁴⁴ Érdekes, hogy a Kárpát-medencében talált dirhemek legnagyobb koncentrációja a Felső-Tisza-vidéken, azon belül is a Bodroghközben figyelhető meg. Ennek magyarázatát a szerző nem a kabarok vagy más muzulmán népek itteni megtelepedésével, sem pedig az iszlám kereskedőknek a Vereckei-hágón át vezető

43 Kovács László 1997.

44 Egy dirhem átlagosan 2,9–2,95 g súlyú, körülvágva 1,6–2 g másodlagos súlyt adtak nekik. Egy dirhemért 1 nyestbőrt vagy 25 tyúkot vagy 50 kg búzát (1 fő 75 napi ételme) vagy 150 kg árpát (1 ló 100 napi abrakja) lehetett venni.

útvonalával magyarázza, hanem azzal, hogy a 10. század derekáig itt helyezkedett el a honfoglaló magyarság hatalmi központja.

2000. november 27-én Ungváron újabb tudományos konferenciát szerveztek *Magyarország és a Kijevi Ruszj* címmel.⁴⁵ A legújabb tudományos fórumok közül pedig meg kell említenünk az Ungvári Nemzeti Egyetem Balahuri Múzeumában, a múzeumnak nevet adó jeles régész professzor születésének 90-ik évfordulója alkalmából, 2021. szeptember 24-én megszervezett nemzetközi konferenciát, melynek címe: *A Kárpát-régió őstörténetének problémás kérdései* volt. A kárpátaljai résztvevők mellett neves előadók fejtették ki gondolataikat Ukrajna más megyéiből, emellett Magyarországról, Szlovákiából, Romániából és Moldáviából is (ukrán, orosz, magyar, román, szlovák és angol nyelven). Így például Türk Attila beszámolt az ősmagyar régészeti emlékek kutatásának kelet-európai állásáról. Jómagam a beregszászi főiskola képviselőjében arról tartottam előadást, hogyan lehet rekonstruálni a honfoglaló magyarok életmódját a tiszacsomai temetőben feltárt tárgyi leletek alapján.

Most pedig vegyük sorra azokat a kárpátaljai tudományos munkákat, amelyek konkrétan a csomai ősmagyar temetővel kapcsolatosak. A beregszászhoz közeli nekropolisz feltárása az 1980-90-es években óriási mérföldkő volt a kárpátaljai tudományosság szempontjából. Mint már szó volt róla, a V. Bobkov által 1986–1987-ben feltárt 28 sír leletanyagát Kemerovóba szállították, ahonnan a leletek egy része pár rajz kíséretében 1990-ben visszakerült az ungvári egyetemre – de a kísérő dokumentáció nélkül.⁴⁶

A tiszacsomai temető feltárását az ungvári egyetem régészei folytatták az 1990-es években. Az ásatások leírásáról több tudományos publikáció született. A tolerancia, az ideológiáktól mentes történetírás jegyében publikálta 2012-ben Zsilenko Mária, az Ungvári Nemzeti Egyetem Balahuri Múzeumának munkatársa ukrán nyelvű historiográfiai összefoglalóját, melynek címe *Історія дослідження старожитностей кочівників північної частини Карпатського басейну X–XI ст. (A Kárpát-medence északi része X–XI. századi nomád emlékeinek kutatástörténete)*. Magyar nyelvtudásának köszönhetően a kutató feldolgozhatta és az ukrán publikummal megismertethette a honfoglaló magyarsággal kapcsolatos forrásokat, történeti munkákat a 19. századtól napjainkig. Írásában kitért a tiszacsomai temető feltárásának történetére is. Mint írja, jelentőségét tekintve ez egy sorba állítható a kenézli és bezdédi nekropoliszokkal.

A tiszacsomai ásatások háttéréről, a V. Bobkov és az ungvári régészek által feltárt sírokról kapunk részletes információkat Balahuri Eduárd (az ungváriak munkáját évekig vezető régész professzor) és az anyaországi szakmai háttérrel biztosító Fodor István professzor közös, 1998-ban orosz nyelven megjelent tanulmányában, melynek címe: *Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчины в с. Чома Береговского района Закарпатской области (Honfoglalás kori magyar temető feltárása a beregszászi járási Csomában)*.

45 Kobály József 2001.

46 Kész Barnabás 1993.

A tiszacsomai ásatások az 1990-es években Balahuri Eduárd mellett az ungvári egyetem másik jeles régésze, Vjacseszlav Kotihorosko vezetésével folytak, aki a *Верхне Потисся в давнину (A Felső-Tisza-vidék a régmúltban)* című, 2008-ban megjelent, ukrán nyelvű könyvében egy külön fejezetet szánt a magyaroknak is. A kutató kitér a jelenlegi Kárpátalja területén talált honfoglaló magyar emlékekre, azon belül is a tiszacsomai temetőre. A sírleletek részletesebb leírásától eltekintünk, csak három érdekes megállapításra hívnánk fel a figyelmet. A szerző, aki mellesleg a kárpátaljai földvárak jeles szakértője, elismeri, hogy nincs bizonyíték azok etnikai hovatartozására, így akár a honfoglaló magyarok is emelhettek őket. A másik felvetésében szól arról is, hogy a honfoglalók között jelentős létszámban lehettek kabar elemek, ezt a dirhemleletekkel támasztja alá. Végül leszögezi, hogy míg a viszonylag kis létszámú honfoglaló magyarok nem változtatták meg gyökeresen a vidék lakosságának etnikai összetételét és békésen együtt éltek az itt talált szlávokkal, a 11–12. században már népesebb magyar tömegek telepednek itt le, asszimilálva a helyi szláv lakosság egy részét.

A tiszacsomai ásatásokban személyesen részt vett Ihor Prohnenko, jelenleg az ungvári Balahuri Múzeum régésze is, aki az *Давньоугорські вояцькі поховання (с. Чома Закарпатської обл.) (Ősmagyar harcosok sírjai (Csoma település, Kárpátalja))* című, 2006-ban ukrán nyelven megjelent tanulmányában részletesen leírta és lerajzolta a feltárt sírokat a mellékleteikkel egyetemben. A tiszacsomai temetőről ez az egyik legpontosabb és legteljesebb leírás. A szerző következtetései nem térnek el a magyarországi régészek és a fent említett ungvári szakemberek (Balahuri, Kotihorosko) véleményétől. E szerint kétségtelen, hogy egy 9–11. századi ősmagyar temetőről van szó, melyben kiemelkedő helyet foglalnak el az előkelő és közrendű harcosok részben lovas, részben csak fegyveres-lószerszámos sírjai. Csak azokat a következtetéseit tartjuk túlzottnak, melyek szerint a honfoglaló magyarokat a helyi szláv lakosság elkeseredett ellenállása fogadta, s amelyek szerint a számos harcossír a magyar fegyveres elit „elvézését” bizonyítja. Itt még szó sincs Prohnenko későbbi elméletéről, mely szerint a tiszacsomai temetőben, hasonlóképpen a Felső-Tisza-vidék más emlékeihez hasonlóan, nem magyarok, hanem besenyők nyugszanak.

Prohnenko számos más írást is szentelt a honfoglaló magyaroknak. *Давні угри у Верхньому Потисси (Ősmagyarok a Felső-Tisza-vidéken)* című, ukrán nyelvű, 2005. évi tanulmányában az írásos források és a régészeti bizonyítékok összevetésével próbálja meg nyomon követni a honfoglaló magyarok vándorlási útvonalát. Felsorolja a Kárpátoktól keletre talált magyar vonatkozású régészeti leleteket (Krilosz, Szudova Visnya, Lviv – csoportos és egyedülálló temetkezések; Peremisl – 10 sír, 700 ezüst dirhem; leletek a Szeret, a Prut és a Dnyeszter folyók völgyében stb.). Hangsúlyozza a magyarok és a Kijevi Rusz közötti békés kapcsolatokat. Cáfolja azokat az állításokat, melyek szerint a jelenlegi Kárpátalja területe a bolgár állam vagy a Kijevi Rusz kötelékébe tartozott volna. Azonban azt sem hiszi, hogy a honfoglalás idején a magyarok már ellenőrzésük alatt tartották a Vereckei-hágót. Felveti annak a lehetőségét, hogy a Felső-Tisza-vidékre bevonuló elit katonai réteg türk etnikumú, esetleg kabar lehetett, de mivel ezek nem váltak el szembe tűnően a közrendűektől, szerinte nyugodtan nevezhetjük őket magyaroknak. A szerző

felsorolja a Felső-Tisza vidékén talált földvárakat, gazdag temetkezéseket (Zemplén, Beregszász, Oroszi, Csoma, Máramarossziget), a huszti dirhemleletet stb. Egyetért V. Kotihoroskóval abban, hogy a salamoni és beregszászi temetkezéseket nem igazán lehet temetőnek nevezni, mivel ezeken a helyeken csak néhány sírra bukkantak, különböző időpontokban. A szerző feltételezi, hogy a vidék helyi, szláv lakossága nem fogadta barátságosan a bevonuló magyarokat. Felhívja a figyelmet arra, hogy a korabeli földvárak és települések etnikai identifikációja szinte lehetetlen, tartozhattak a szlávokhoz, de nem kizárt, hogy a honfoglaló magyarok építették őket. Prohnenko szerint a 11–12. században egy újabb, az előzőnél népesebb, földműveléssel és állattartással foglalkozó magyar telepes réteg érkezett a vidékre, mely asszimilálta a helyi szlávok egy részét. Ennek bizonyítékát látja a tiszacsomai temető lezárásában és egy közeli település létrehozásában.

Prohnenko hasonló témát érint a „Протистояння” чорних угрів і східних слов’ян у контексті історії Українських Карпат (A fekete magyarok és a keleti szlávok „szembenállása” az Ukrán-Kárpátok történetének kontextusában) című, ukrán nyelvű tanulmányában is (2007). Ebben bemutatja a magyarok vándorlásának útvonulát, a velük kapcsolatos kelet-európai régészeti leleteket, kihangsúlyozza a magyar-kijevi kapcsolatok békés jellegét, majd sorra veszi a Felső-Tisza-vidék földvárait és magyar vonatkozású régészeti leleteit. Érdekes, hogy a magyar történetírásban megszokott 895 vagy 896 helyett Anonymusra hivatkozva a honfoglalás időpontjául 903-at nevezi meg (előző tanulmányában viszont még 898-at). A régészeti expedíciók anyagaira hivatkozva kétségesnek tartja, hogy az írásos forrásokban szereplő Ung, Borsova, Ugocsa vára valóban létezett-e a honfoglalás időpontjában. A szerző úgy véli, hogy az általa ezúttal «fekete ugoroknak» nevezett honfoglaló magyarok a vidékre érkezve a helyi szlávok ellenállásába ütköztek, amit a vonulásuk mentén hátrahagyott harcosírok is bizonyítanak.

Amíg előző tanulmányaiban a szerző nem kérdőjelezi meg a Felső-Tisza-vidéken talált, 9–11. századi «keleties» régészeti leletek magyar voltát, a 2010 után írt tanulmányaiban⁴⁷ viszont már azt állítja, hogy ezek inkább a vidéken tömegesen megtelepedett besenyőkhöz köthetőek. Bizonyítékként elsősorban a számos helyen előforduló arab dirhemleleteket (zömmel Buharában, Szamarkandban és másutt vert számánida dirhemek) tartja, illet találtak vidékünkön is (Huszt, Csoma, Beregszász). A 400 huszti dirhemről tanulmányunkban már szót ejtettünk, most elsősorban a tiszacsomai Szipahát 3. számú sírjából előkerült egy darab, egyharmadnyi részre levágott ezüstdirhem leírása érdekel minket. Amint a tanulmányban olvashatjuk, a prágai V. Novak éremszakértő szerint a régió legfiatalabb érmével van dolgunk: a dirhemet Manszúr ibn Núh (961–976) idejében verték. E magányos csonka éremdarab véleményünk szerint egyáltalán nem igazolja a tiszacsomai sírok

47 Пуенек például: *Взаємини печенігів та Київської Русі за даними поховальних пам’яток верхнього Потисся (A besenyők és a Kijevi Rusz közötti kapcsolatok a Felső-Tisza-vidék temetkezési emlékei tükrében)*, 2011; *К вопросу о племенной атрибуции кочевнических древностей Верхнего Потисся X в. н.э. (A X. századi nomád régiségek törzsi hovatartozása meghatározásának problémái Kárpátalja területén)*, 2010; *До питання про проникнення печенігів у Верхнє Потисся (A besenyők felső-tisza-vidéki beszivárgásának kérdéséhez)*, 2010; *Проникновение печенегов в Верхнее Потисье (A besenyők beszivárgása a Felső-Tisza-vidékére)*, 2012; *Угри чи печеніги?: проблема плеємної атрибуції старожитностей кочівників 10 ст. н.е. на території Закарпаття та Східної Словаччини (Magyarok vagy besenyők?: A 10. századi nomád régiségek törzsi hovatartozása meghatározásának problémái Kárpátalja és Kelet-Szlovákia területén)*, 2014.

besenyő voltát.⁴⁸ A kései dátum viszont azt bizonyítja, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben a tiszacsomai temető használatban volt még a 10. század második felében is.

Hasonló módon nem tudjuk elfogadni a szerző másik „bizonyítékát” sem, miszerint a Tiszacsomán talált «szőlőfürtös» ezüst fülbevalók az ukrán szakirodalomban *volinyi* vagy *ekimauci* típusú besenyő ékszerek, mivel ilyeneket találtak a magyarországi lelőhelyeken is (Ibrány, Tiszabercel stb.), és a magyar régészek ezeket a *tokaji* típusúnak nevezett ékszereket egyértelműen a honfoglaló magyarsághoz kötik.

Még kevésbé érthetünk egyet a szerző azon állításával, mely szerint a közismert palmettás tarsolylemezeket (ilyen a szolyvai, karosi, bezdédi, tarcali, eperjeskei, szolnoki stb.) valójában nem a magyarok, hanem a besenyők készítették és használták. Tény, hogy e díszes tárgyak a Kárpát-medencén kívül előfordultak másutt is a svédországi Birka városától az ukrainai Peremisl, Kijev, Csernyihiv városán keresztül Cseremiszföldig.⁴⁹ Ezek azonban minden bizonnyal magyar mesterek műhelyében készültek díszes tárgyak voltak, amelyet a vonuló ősmagyarok, az idegen szolgálatban álló magyar harcosok hagytak hátra, vagy pedig távolsági kereskedelem útján kerültek el a vikingekhez vagy a ruszokhoz.

A dirhemek szerepével kapcsolatban Igor Prohnenkónak egy másik, ezúttal magyar nyelven publikált cikkét is meg kell említenünk.⁵⁰ Ebben a már általunk is tárgyalt kárpátaljai dirhemleletek konkrét leírását találjuk:

1. Beregszász (Búcsú). Település. Átfürt dirhem. 10. század.
2. Huszt környéke. Kincslelet. 400 dirhem. Anderabad, Balkhi, Maaden, Szamarkand és Sás pénzverdéiben készültek 903–940 között.
3. Tiszacsoma. Sírlelet. Dirhem. Buhara, Szamarkand vagy Sás pénzverdéjéből. Manszúr ibn Núh (961–976).⁵¹

A tiszacsomai temető régészeti emlékeinek általunk elvégzett vizsgálata és a témával kapcsolatos szakirodalom elemzése alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

A régészeti feltárások azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarok már a 9. század végétől tartósan megtelepedtek a jelenlegi Kárpátalja területén, és nem csak átvonultak azon. A szovjet iskola korlátaitól megszabaduló kárpátaljai ukrán régészek közös nevezőre jutottak a magyar szakemberekkel abban, hogy e régió fontos szerepet játszott a magyar honfoglalásban. Bizonyítottnak látszik, hogy a magyarok politikai központja a 10. század közepéig a Kárpát-medence keleti részében helyezkedett el, nem pedig a Dunántúlon, mint azt korábban gondolták. A 9. század végétől a 970-es évekig (lényegében a magyar államalapításig) bizonyítottan használatban lévő tiszacsomai nekropolisz leletanyaga (a Kárpátalján korábban feltárt tárgyi leletekkel egyetemben) jellegét tekintve egységes egészet képez a felső-tiszai analóg leletcsoporttal.

48 A régióban elszórtan valóban megtelepedhettek a határvédésre befogadott, idővel elmagyarosodott besenyők is, a dirhemeket azonban általánosan használták mások is az akkori Európában, mint ahogyan keresett fizetési eszközök voltak a bizánci aransolidusok is.

49 A tiszacsomai 3. sz. sírban talált tarsolyveretet például Ukrajnában csernyihivi típusúnak tartják, de analógiáit a svédországi Birkában, a magyarországi Újfehértó-Mieskepusztán és Bodrogszerdahelyen is megtalálták.

50 Prohnenko, Ihor 2010.

51 A tiszacsomai temetőben tehát csak egy darab vágott érmét találtak, ami véleményünk szerint nem mond ellent annak, hogy e sírokban igenis magyarok nyugszanak, nem pedig besenyők vagy más segédnépek.

10. kép. Jurtabelső rekonstrukciója a Tiszacsomai Honfoglalás Kori Látogatóközpontban – Kiállítás, 2020 (fotó: Kész Barnabás)

Ugyanakkor felmerülnek némi nézeteltérések a magyar és ukrán szakemberek között a kárpátaljai leletek etnikai identifikációját illetően. Amíg a magyar régészek egyhangúan azt vallják, hogy a szóban forgó leletek a honfoglaló magyarokhoz köthetők, a kárpátaljai ukrán régészek az utóbbi években felvetették, hogy hogy esetleg kabarokról (Kobály, Kotihorosko), fekete magyarokról, besenyőkről (Prohnenko) vagy a magyarok más, türk segédnépeiről lehet szó. Kétségtelen, hogy a vitás kérdések megválaszolására további helyszíni kutatásokra, konstruktív nemzetközi tudományos együttműködésre van szükség.

Felhasznált irodalom

Gál Erwin

2019

A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből. Magyarságkutató Intézet, Budapest

Gáll Erwin – Fülöp Réka

2020

A Kárpát-medencei honfoglalás kor régészeti kutatásának stádiuma. Régészeti források alapján levonható következtetések. In: Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés.* 163–191. Magyarságkutató Intézet, Budapest

Határon kívüli kutatások

- Istvánovits Eszter
1997 Gondolatok az Ibrány-Esbó-halmi X–XI. századi temető kapcsán. In: Makkai János – Kobály József (szerk.): *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai.* 223–233. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- Kész Barnabás
1993 A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. In: *Kárpátaljai Szemle*, 1993, 1. szám, 14–15.
2019 Adalékok vidékünk történetéhez a magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000). In: *Kárpátalja* hetilap, XIX. évfolyam, 43. (979.) szám, 2019. október 31, 13.
2021 Északkelet-Magyarország középkora (a honfoglalástól 1526-ig). In: Csatáry György (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások.* II. 103–156. RF KMF – „RIK-U” Kft., Beregszász – Ungvár
- Kobály József
1994 Kárpátalja népei a történelem keresztútján. VII. rész: A honfoglaló magyarok. In: *Kárpátaljai szemle*, 1994. 1. szám. 27–28.
1998 *Sine ira et studio.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
2001 (szerk.) *Magyarország és a Kijevi Ruszj.* A Magyarország és a Kijevi Ruszj” című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai (Ungvár, 2000. november 27.). Nagyszőlős, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség,
2001 Néhány észrevétel Ungvár korai történetéről. In: Kobály József (szerk.): *Magyarország és a Kijevi Ruszj.* A Magyarország és a Kijevi Ruszj” című magyar-ukrán tudományos konferencia anyagai (Ungvár, 2000. november 27.). 144–166. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Nagyszőlős
- Komar, Olexij
2018 *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei.* Martin Opitz Kiadó, Budapest
- Kovács László
1997 A Máramaros megyei („huszti”) dirhemkincsről. In: Makkay János – Kobály József (szerk.): *Honfoglalás és Árpád-kor. A „Verecke híres útján...” tudományos konferencia anyagai.* 234–244. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- Lehoczky Tivadar
1995 A beregszászi honfoglalási sír leírása. In: Kobály József (szerk.): *Bereg vármegye. Válogatás Lehoczky Tivadar írásaiból.* 62–69. Grazsda KFT – KMKSZ, Ungvár
1999 A beregszászi honfoglalási sír. In: Kobály József (szerk.): *Adalékok Beregszász történetéhez.* 18–24. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
2001 *Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére* (reprint). Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

Magyarok vagy türkök?

- Makkay János – Kobály József (szerk.)
1997 *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Neparáczy Endre
2020 *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés.* Magyarságkutató Intézet, Budapest
- Prohnenko, Ihor
2010 Az arab dirhemek szerepe a Kárpát-medence X. századi nomád emlékeinek meghatározásában. In: *Карпатука*, Вип.39, С. 160-169.
- Révész László
2014 A Kárpát-medence 10-11. századi temetőinek kutatása napjainkban (Módszertani áttekintés). In: Sudár Balázs és mások (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* 63-136. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
- Sudár Balázs és mások (szerk.)
2014 *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
- Türk Attila
2014 A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők). In: Sudár Balázs és mások (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* 19–30. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Türk Attila – Langó Péter
2020 A magyarság korai történetének régészeti emlékei a legfrissebb leletek fényében. In: Neparáczy Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés.* 245–270. Magyarságkutató Intézet, Budapest

Szerzőink

- **Andó Anna Klára PhD. hallgató**, ELTE Történelemtudományi Intézet, Budapest és École des Hautes Études en Sciences Sociales hallgatója, Párizs; e-mail: andorannaklara@gmail.com
- **dr. Bagi Gábor kandidátus, történész, muzeológus** – Damjanich János Múzeum, Szolnok
- **dr. Bathó Edit PhD. néprajzkutató, múzeumigazgató** – Jász Múzeum, Jászberény
- **dr. Bertha Zoltán irodalomtörténész**, a Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének nyugalmazott docense – Budapest, Debrecen
- **dr. Györffy János ny. egyetemi docens** – ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet – Budapest; e-mail: gyorffy@caesar.elte.hu
- **dr. Györgyi Erzsébet PhD. néprajzkutató, ny. főmuzeológus** – Budapest
- **Kenyeres Sándorné művelődésszervező, civil szervezet vezető** – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Népművészeti Egyesület – Szolnok
- **Kereszti Roland református lelkész**, Túrkeve
- **dr. Kész Barnabás PhD. főiskola docens** – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna; email: kesz.barnabas@kmf.org.ua
- **Kovács János ny. könyvtáros, újságíró, helytörténetkutató** – Mesterszállás
- **prof. dr. Kürti László** – Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete Miskolci Egyetem, Egyetemváros, Miskolc, 3515. Email: kurti1953@gmail.com; bolkurti@uni-miskolc.hu
- **dr. Nagy János PhD. főlevéltáros**, Budapest Főváros Levéltára elérhetőségek: jancsi.nagy@gmail.com, 06303298658
- **dr. Nagy Veronika PhD. néprajzkutató muzeológus** – Hetedhét Játékmúzeum, Székesfehérvár
- **Dr. habil. Örsi Julianna kandidátus, társadalomkutató, ny. múzeumigazgató** – Túrkeve. e-mail: kultura.kevi@gmail.com
- **Pap Izabella ny. levéltáros** – Jászboldogháza
- **dr. Pintér Zoltán PhD. történelem szakos középiskolai tanár** – Nagykun Karcagi Református Gimnázium
- **Rideg István irodalomtörténész, ny. középiskolai tanár** – Karcag
- **dr. Simon András PhD. néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi docens**, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, e-mail: asimon@hung.u-szeged.hu
- **dr. Szacs vay Éva kandidátus, néprajzkutató** – Leányfalu
- **Újszállási Rác Lajos helytörténetkutató, író** – Ecséd
- **Velinczkyné Koncsik Ilona** a Jászboldogházai Baráti Társaság elnöke – Budaörs
- **dr. Zentai László egyetemi tanár, intézetigazgató** – ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet; e-mail: laszlo.zentai@elte.hu